

BARBARA JELONEK

Barbara Jelonek

(Uniwersytet Wrocławski)

Prawne i ekonomiczne spojrzenie na japońskie małżeństwo

ABSTRACT

Legal and economic view of Japanese marriage

The main aim of this article is to present legal and economic issues of the Japanese marriage institution.

Słowa kluczowe: małżeństwo, Japonia, Becker, Curtin,

*„Najlepszy przyjaciel dostanie prawdopodobnie najlepszą małżonkę,
ponieważ dobre małżeństwo opiera się na talencie do przyjaźni”¹.*

Fryderyk Nietzsche

*„Ale cóż, małżeństwo jest poniekąd rodzajem handlu wymiennego.
Ktoś podaje długość, ty podajesz szerokość i przy odrobinie szczęścia
wychodzi z tego mapa wspólnego świata. Znanego i wygodnego”².*

Jonathan Carroll

¹ <http://www.cytaty.info/> [dostęp: 14.09.2016].

² Ibidem. [dostęp: 14.09.2016].

*“It is said that ‘a man is around seven of his enemies after taking one step from the house’
but that’s a lie. The real enemy is inside the house.”³*

Fujioka Fujimaki

Instytucja

Instytucja japońskiego małżeństwa ulega ciągłym przeobrażeniom społecznym, kulturowym, politycznym oraz prawnym. Zmiany w trendach małżeńskich i społecznym pojmowaniu małżeństwa współcześnie upatrywać można głównie w kryzysie gospodarczym, który bezpośrednio dotyka zarówno osoby samotne jak i japońskie rodziny. Późniejsze zamążpójście i wzrost wieku zawarcia pierwszego małżeństwa to jeden z objawów zmian demograficznych, których skutki mogą sięgać polityki społecznej (emerytury), polityki pracy (przemoc wobec kobiet), a także ekonomii (abnomics).

Ekonomiczny model Beckera⁴

Optymalne sformułowanie przesłanek ustania instytucji małżeństwa jest nie tylko przedmiotem rozważań dla nauk prawnych, ale może być poddane także ekonomicznej analizie prawa⁵. Warto tutaj odwołać się do specjalizacji małżonków opisywanej przez znanego amerykańskiego ekonomistę Gary’ego Beckera⁶. Wspólne prowadzenie gospodarstwa domowego właściwie zawsze wiąże się z podziałem obowiązków między

³ M. Blaster, *Japanese netizens share favorite quotes on marriage, not a single positive one in the bunch*, 02.08.2013, <http://en.rocketnews24.com/2013/09/02/japanese-netizens-share-favorite-quotes-on-marriage-not-a-single-positive-one-in-the-bunch/> [dostęp: 14.09.2016]. Tłumaczenie własne z języka angielskiego.

⁴ Gary Becker to amerykański ekonomista oraz laureat nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii (1992 r.). Zaliczany jest do przedstawicieli ekonomicznej szkoły chicagowskiej. Wraz z Richardem Posnerem prowadził blog - <http://www.becker-posner-blog.com/>. Więcej informacji o G. Beckerze można znaleźć pod adresem: <http://www.econlib.org/library/Enc/bios/Becker.html>, [dostęp: 14.09.2016]. Becker jest autorem wielu publikacji m.in.: „The Economics of Discrimination” (1957), „Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education” (1964), „Economic theory” (1971), „Economic approach to human behavior” (1976), „Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich” (1990), „A treatise on the family (1993), „Accounting for tastes” (1996), „The Economics of Life: From Baseball to Affirmative Action to Immigration, How Real-World Issues Affect Our Everyday Life” (1998), „Uncommon Sense. Economic Insights, from Marriage to Terrorism” (2010). Zobacz więcej na ten temat: <http://lubimyczytac.pl/autor/288/gary-s-becker>, [dostęp: 14.09.2016], <http://biblioteka.sgh.waw.pl/pl/nobel/Strony/Gary-S.-Becker.aspx>, [dostęp: 14.09.2016], <http://mises.pl/blog/2014/05/20/gary-becker/>, [dostęp: 14.09.2016]. Tłumaczenie własne z języka angielskiego.

⁵ K. Metelska-Szaniawska, M. Górny, J. Lewkowicz, *V Cykl Seminariów Polskiego Stowarzyszenia Ekonomicznej Analizy Prawa. Sprawozdanie ze spotkań, nr 6–9 (luty–maj 2012 r.)*, <http://docplayer.pl/13554890-V-cykl-seminariow-polskiego-stowarzyszenia-ekonomicznej-analizy-prawa-sprawozdanie-ze-spotkan-nr-6-9-luty-maj-2012.html>, s. 2, [dostęp: 14.09.2016].

⁶ <http://www.becker-posner-blog.com>, [dostęp: 14.09.2016]. Tłumaczenie własne z języka angielskiego.; Zob. G. S. Becker, R. A. Posner, *Uncommon Sense: Economic Insights, from Marriage to Terrorism*, University Of Chicago Press 2010. Tłumaczenie własne z języka angielskiego.

kobietą a mężczyzną. W ostatnich latach nastąpiły istotne zmiany między innymi w poziomie partycypacji kobiet na rynku pracy i wychowywaniu dzieci, co prawdopodobnie powoduje destabilizację związków małżeńskich. Zgodnie z teorią G. Beckera małżeństwo praktycznie zawsze jest związkiem zawierany przez małżonków z powodu zaangażowania i chęci partnerów, a nie pod przymusem, zaś partnerzy zabiegając o swoje względy konkurują z innymi osobami na rynku matrymonialnym. Zgodnie z obserwacjami Beckera osoby pozostające w związku wspólnie osiągają więcej niż pozostając w stanie wolnym⁷.

Jednakże warto zaznaczyć na początku, że niektóre wymiary życia rodzinnego zmieniają się znacznie wolniej w niektórych kulturach niż w innych - przykładowo podczas gdy liczba rozwodów w szybkim tempie wzrasta w Japonii, to nadal ten wzrost jest znacznie niższy niż na Zachodzie, ponadto aktywność zawodowa kobiet jest również znacznie niższa⁸. Warto zastanowić się jednak nie nad trendami statystycznymi jakie obecnie obserwujemy przyglądając się i badając japońskie społeczeństwo, a nad korzyściami płynącymi ze zmiany stanu cywilnego, ponieważ co mogą zyskać małżonkowie, którzy zechcą zakończyć swoje małżeństwo? Zwłaszcza jeśli kobieta mając odpowiedni staż małżeński może pozwolić sobie na rozwód? Skoro w domu żona wykonuje pełnoetatową pracę to jak najbardziej należy jej się za to zabezpieczenie emerytalne⁹. W Japonii praca domowa kobiet jest traktowana na równi z inną i przynosi kobiecie wysoki status społeczny. W tym kraju nie jest traktowana jako „kura domowa” lub „pani domu”. Bycie japońską żoną, wykonującą codziennie obowiązki domowe można śmiało nazwać zawodem¹⁰.

Niemniej jednak uzyskanie rozwodu¹¹ może mieć względy nie tyle uczuciowe, co ekonomiczne i ten przypadek świetnie obrazuje przeprowadzona w 2007 roku reforma

⁷ M. Sokołowska, *Teoria małżeństwa Beckera*, <http://www.ekonpol.wne.uw.edu.pl/uploads/Dydaktyka/zajecia5-Sokolowska.ppt>, [dostęp: 14.09.2016]; Ł. Załuski, A. Pachuta, Gary S. Becker. *Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich*, <http://students.mimuw.edu.pl/~ap277620/prezentacje/GBecker.pptx>, [dostęp: 14.09.2016].

⁸ G. S. Becker, R. A. Posner, *Uncommon Sense: Economic Insights, from Marriage to Terrorism*, University Of Chicago Press 2010, s. 344 i n. Tłumaczenie własne z języka angielskiego.

⁹ Zapis wywiadu z dr Elżbietą Watanabe przeprowadzonego przez Annę Lewkowską. Zob. *Żona w Japonii to zawód a nie kura domowa*, <http://bs.net.pl/wywiady/dr-elzbieta-watanabe-zona-w-japonii-zawod-nie-kura-domowa>, [dostęp: 14.09.2016].

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Regulacje dotyczące instytucji małżeństwa znajdziemy po pierwsze w art. 24 Japońskiej Konstytucji (Constitution November 3, 1946), rozdziale IV i V japońskiego kodeksu cywilnego (Act No. 89 of April 27, 1896), w regulacjach dotyczących rejestrów rodzinnych (Act No. 224 of December 22, 1947) i innych procedurach różniących się w zależności od prefektury. Zaczniemy od przytoczenia przesłanek rozwodu w japońskim prawodawstwie. Zgodnie z 770 art. japońskiego kodeksu cywilnego sądowy rozwód można uzyskać w oparciu o następujące przyczyny: 1) jeśli któryś z małżonków dopuścił się zdrady, 2) jeżeli małżeństwo zostało zawarte w złej wierze 3) jeżeli nie jest jasne czy małżonek jest żywy lub martwy (okres nie krótszy niż 3 lata), 4) jeżeli małżonek cierpi na ciężką chorobę psychiczną i nie ma perspektyw powrotu do zdrowia, 5) jeśli istnieją inne poważne powody, które utrudniają kontynuację małżeństwa. Sąd może odrzucić pozew o rozwód, jeśli stwierdzi kontynuowanie małżeństwa za rozsądne biorąc pod uwagę wszystkie okoliczności, nawet w

dotycząca systemu emerytalnego w Japonii. Ustawa została uchwalona w 2003 roku, a weszła w życie w kwietniu 2007 roku. „*Japonia spodziewa się znacznego wzrostu liczby rozwodów*” – głosiły nagłówki gazet w tym czasie, a sytuacja dotyczyła osób starszych ze względu na zmiany w przepisach emerytalnych, które weszły w życie w 2007 roku. Wielu ekspertów sugerowało, że spadek liczby rozwodów od 2003 roku spowodowany był oczekiwaniem na wejście w życie nowego prawa, zgodnie z którym żona ma prawo do części emerytury męża, gdy ich małżeństwo zakończy się¹².

Pierwszym przypadkiem podczas, którego żona podczas rozwodu uzyskała prawo do okresowych płatności z podziału renty męża, była sprawa rozstrzygnięta przez Sąd Rejonowy w Sendai z dnia 22 marca 2003 roku. W tym przypadku pozwany (mąż) uzyskał prawo do emerytury pracowniczej przed rozwodem. Żona również posiadała własną emeryturę, jednakże była ona niska z powodu krótkiego okresu zatrudnienia. Powodem rozwodu była zdrada męża, a w postępowaniu rozwodowym żona wniosła o podział nieruchomości oraz podział planu emerytalnego męża celem wyznaczenia okresowych płatności na jej rzecz. Sąd wniosek przyjął i obliczył kwotę na podstawie średniej długości życia (18 lat), a potem od tej kwoty odjął emeryturę uzyskaną przez żonę. Ostatecznie żona otrzymała 30% emerytury pracowniczej swojego męża w ramach okresowej płatności. W tym przypadku warto podkreślić, iż sąd nie brał pod uwagę czasu trwania ich małżeństwa¹³.

Obecnie żona wnosząc pozew o rozwód ma prawo wnieść wniosek dotyczący zastrzeżenia połowy emerytury męża na jej rzecz. Gdy ustawa weszła w życie w kwietniu 2007 roku w całej Japonii wzrosła liczba rozwodów o 6 %, zaś kolejne tyle mogło być na etapie przygotowawczym¹⁴. Od 2003 roku tuż po uchwaleniu tejże Ustawy obserwowano znaczny spadek liczby rozwodów, ponieważ strategicznie kobiety odczekiwały na moment gdy otrzymają rozwód zgodnie z przyjętymi warunkami w nim zawartymi, co umożliwi im

przypadku gdy przyczyną jest punkt od 1 do 4 wymienione wyżej. Tłumaczenie aktów prawnych własne z języka angielskiego.

¹² C. Hogg, *Japan set for divorce rate boom*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/6515193.stm>, [dostęp: 14.09.2016]. Tłumaczenie własne z języka angielskiego.; C. Hogg, *Divorce fears for Japan baby boomers*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/6495009.stm>, [dostęp: 14.09.2016]. Tłumaczenie własne z języka angielskiego.

¹³ Jednakże żona zrzekła się prawa do okresowych płatności w zamian za otrzymanie wszystkich nieruchomości. Zob. Y. Koishi, *Pension division at the time of divorce: new systems in Japan*, Kyorin University (Japan), <http://www.law2.byu.edu/isfl/saltlakeconference/papers/isflpdfs/Koishi.pdf>, [dostęp: 08.03.2016]. Tłumaczenie własne z języka angielskiego.; F. Kumagai, *Late-Life Divorce in Japan Revisited: Effects of the Old-age Pension Division Scheme*, Kyorin University (Japan), <http://www.ios.sinica.edu.tw/dicgf/abstract/p-5-1.pdf>, [dostęp: 14.09.2016]. Tłumaczenie własne z języka angielskiego.

¹⁴ B. Harden, *New divorce law makes Japanese husbands edgy*, http://articles.chicagotribune.com/2007-12-26/features/0712240303_1_marriage-divorce-japan, [dostęp: 14.09.2016]. Tłumaczenie własne z języka angielskiego.; *Divorce fears for Japan baby boomers*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/6495009.stm> [dostęp: 14.09.2016]. Tłumaczenie własne z języka angielskiego.

uzyskanie samodzielności w życiu po wyjściu z niespełnionego i rozczarowującego małżeństwa. Tu trzeba zaznaczyć, że reforma dotyczyła osób, które są w związku małżeńskim przez 20 lub więcej lat, więc „boom” rozwodowy dotyczył konkretnej grupy obywateli¹⁵.

Dlaczego japońskie małżeństwa rozpadają się, gdy osiągają staż małżeństwa wynoszący lat dwadzieścia? Powód jest prawnie – finansowy i związany ze wspomnianą wyżej ustawą emerytalną, która przewiduje taki okres wymagany do uzyskania przez żonę prawa do części emerytury męża. Sytuację doskonale wykorzystały japońskie panie domu, ponieważ rozważyły one korzyści i straty płynące z poszczególnych działań i zmaksymalizowały ich użyteczność. Zgodnie z Ustawą emerytalną żonom z dwudziestoletnim letnim stażem małżeńskim przysługuje prawo do części emerytury męża, stąd też wśród emerytów wzrosła ilość rozwodów, co przed 2003 rokiem było rzadkością. Zgodnie z austriacką szkołą prawa powyższa ustawa korzysta z systemu przymusowego przewłaszczenia i dlatego można uznać, że jest nieetyczna¹⁶.

Podsumowanie - problemy demograficzne

Rząd obecnie rozwija politykę prorodzinną i zwiększa koszty ze względu na rosnące problemy demograficzne¹⁷. Nie dość, że średnia długość życia w Japonii jest najwyższa na świecie, to jeszcze rodzi się coraz mniej dzieci, co także zwiększa koszty, które dotyczą wypłat przyszłych emerytur, opieki zdrowotnej lub opieki nad ludźmi starszymi (w dodatku zanika tradycyjny model rodziny i dzieci nie opiekują się rodzicami). *The Economist* kryzys demograficzny porównał do tykającej bomby zegarowej, z kolei w 2005 roku japoński rząd

¹⁵ Ibidem; Zob. A. S. Aronsson, *Career Women in Contemporary Japan: Pursuing Identities, Fashioning Lives*, Routledge, New York 2015. Tłumaczenie własne z języka angielskiego.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ W artykule *Social Trends: Series #9, Japanese Marriage Trends in 2002: Later Unions and More Diverse Families* J. Sean Curtin analizując trendy statystyczne dotyczące japońskiego społeczeństwa napisał, że w dużych miastach przyrost naturalny był nawet niższy od średniej krajowej - przykładowo Tokio zanotowało przyrost naturalny zaledwie o 1.0 w 2001 roku. W dalszej części artykułu autor wyliczył, że:

- w latach dziewięćdziesiątych jedyną grupą kobiet dla których wskaźnik urodzeń wzrósł, była grupa obejmująca przedział wiekowy od 15 do 19 lat.

- liczba urodzonych w roku 2001 była rekordowo niska – 1,17 mln,

- późne małżeństwo często prowadzi do powstania mniejszych rodzin, ponieważ płodność naturalnie spada z wiekiem,

- liczba małżeństw z udziałem nie-japońskiego małżonka wzrasta, co stanowi 1 na 22 małżeństw zarejestrowanych w 2000 roku (wynik rekordowo wysoki),

- w ciągu ostatnich 30 lat nastąpił sześciokrotny wzrost liczby małżeństw międzynarodowych. W 1970 roku było zaledwie 5546 takich związków,

- w około 80% takich małżeństw mąż był Japończykiem, a żona nie była Japonką. Zdecydowana większość narzeczonych pochodzi głównie z sąsiednich krajów azjatyckich.

Zob. *Social Trends: Series #9, Japanese Marriage Trends in 2002: Later Unions and More Diverse Families*, J. Sean Curtin (Professor, Japanese Red Cross University). Dostęp w październiku 2013 pod adresem: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/aPCiTy/UnPan016635.pdf>, [dostęp: 14.09.2016]. Tłumaczenie własne z języka angielskiego.

powołał pełnomocnika do spraw dietności i chce płacić Japończykom za randki, na czym przy okazji zarobią restauratorzy, ponieważ kraj ten boryka się z kryzysem gospodarczym. Co ciekawe specjaliści od marketingu prognozują, że za sześć lat sprzedaż pieluch dla dorosłych będzie większa od sprzedaży pieluch dla niemowląt¹⁸.

Zmieniając system emerytalny władze Japonii początkowo były uszczęśliwione tym, że spadła ilość rozwodów, a w związku z tym koszty, jednakże w dalszej perspektywie czasowej liczba rozwodów wzrosła. Ponadto wydatki na rodzinę, pomoc prawną, alimenty pokazują, że koszty rozwodu i wydatki na opiekę społeczną ciągle rosną. Jednakże sama instytucja małżeństwa przeżywa w Japonii głęboki kryzys. Małżeństwa są coraz rzadsze, a wśród wykształconych kobiet stają się rzadkością. Współcześnie wiele kobiet w ogóle nie myśli o małżeństwie, a powodem jest nie tyle obserwowana w społeczeństwie relacja między kobietą a mężczyzną, co kultura korporacyjna, która znacznie oddala od siebie małżonków¹⁹.

Od 1980 roku wskaźnik rozwodów w Japonii zaczął stopniowo wzrastać. Powstały nawet pojęcia określające te rozwody - *Teinen Rikon* (emerytalny rozwód) oraz *Jukunen Rikon* (dojrzały rozwód). W związku z realiami sektora nieruchomości oraz systemem zabezpieczenia społecznego w 2001 roku powołano specjalny komitet „*Women and Pensions*”. Jego zadaniem było stworzenie systemu emerytalnego, który odzwierciedlałby aktualny styl życia kobiet w Japonii, zaś omówione zostały m.in. kwestie emerytury podstawowej dla gospodyń domowych oraz konieczność podziału emerytalnego - 5 czerwca 2004 roku ustawa została zatwierdzona²⁰.

Nowy system zawiera dwa ustalenia. Pierwsze dotyczy rozwodu gdzie oboje z małżonków pracowali. Obecnie wiele kobiet w Japonii pracuje, a nie tylko zajmuje się domem. Jednakże wciąż między mężczyzną i kobietą istnieje wysoka dysproporcja poziomu płac. To wpływa na wysokość emerytury, zaś nowy system emerytalny ma na celu usunięcie tej nierównowagi. I w tym pierwszym przypadku pewna część wkładu emerytalnego przenoszona jest na drugiego małżonka zgodnie z tym co ustali para, więc powinno dojść między nimi do porozumienia lub następuje to zgodnie z mocą postanowienia sądu. W ten sposób dla żony zostaje ustalona nowa składka emerytalna. Drugi system jest stosowany w

¹⁸ M. Kruczkowska, *Rząd Japonii walczy o dietność. Zapłaci obywatelom za randki*, http://wyborcza.pl/1,76842,16161154,Rzad_Japonii_walczy_o_dzietnosc__Zaplaci_obywatelom.html, [dostęp: 14.09.2016].

¹⁹ B. Harden, *New divorce law makes Japanese husbands edgy*, http://articles.chicagotribune.com/2007-12-26/features/0712240303_1_marriage-divorce-japan_ [dostęp: 14.09.2016]. Tłumaczenie własne z języka angielskiego.

²⁰ Y. Koishi, *Pension division at the time of divorce: new systems in Japan*, Kyorin University, Japan, <http://www.law2.byu.edu/isfl/saltlakeconference/papers/isflpdfs/Koishi.pdf>, [dostęp: 14.09.2016]. Tłumaczenie własne z języka angielskiego.

przypadku gdy żona zajmowała się wyłącznie gospodarstwem domowym. Zgodnie z artykułem 78 *Welfare Pension Insurance Law* składki na emerytury są wynikiem współpracy obu małżonków²¹.

Japońskie społeczeństwo zmienia się na naszych oczach – problemy zarówno ekonomiczne jak i społeczne wzajemnie przenikają się i mają wspólne przyczyny. Na temat starzejącego się społeczeństwa Japonii powstało już wiele analiz naukowych i kilkanaście filmów dokumentalnych, które poruszają problematykę demograficzną i prognozują m.in. że w ciągu najbliższych 40 lat japońskie społeczeństwo skurczy się o ponad jedną trzecią, stąd też powstała metafora, że Japonia to Kraj Usychającej Wiśni²².

BIBLIOGRAFIA

„Kraj usychającej Wiśni” i „Kryzys egipski” – weekendowe premiery dokumentów w TVN24 Biznes i Świat, 15.05.2014, <http://prasa.tvn.pl/informacje-prasowe/kraj-usychajacej-wisni-i-kryzys-egipski-weekendowe-premiery-dokumentow-w-tvn24-biznes-i-swiat,123013.html> [dostęp: 14.09.2016].

Aronsson A. S., *Career Women in Contemporary Japan: Pursuing Identities, Fashioning Lives*, Routledge, New York 2015.

Becker G. S., Posner R. A., *Uncommon Sense: Economic Insights, from Marriage to Terrorism*, University Of Chicago Press 2010.

Blaster M., Japanese netizens share favorite quotes on marriage, not a single positive one in the bunch, 02.08.2013, <http://en.rocketnews24.com/2013/09/02/japanese-netizens-share-favorite-quotes-on-marriage-not-a-single-positive-one-in-the-bunch/> [dostęp: 14.09.2016].

Constitution of Japan (November 3, 1946),

Curtin J. S., *Social Trends: Series #9, Japanese Marriage Trends in 2002: Later Unions and More Diverse Families*, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/aPCiTy/UnPan016635.pdf>, [dostęp: 14.09.2016].

Divorce fears for Japan baby boomers, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/6495009.stm> [dostęp: 14.09.2016].

Gwiazda A., *Kraj usychającej wiśni*, 06.12.2013, <http://archiwum.businessinsider.com.pl/swiat/kraj-usychajacej-wisni/r4z16> [dostęp: 14.09.2016].

Harden B., *New divorce law makes Japanese husbands edgy*, http://articles.chicagotribune.com/2007-12-26/features/0712240303_1_marriage-divorce-japan_ [dostęp: 14.09.2016].

²¹ Ibidem.

²² „Kraj usychającej Wiśni” i „Kryzys egipski” – weekendowe premiery dokumentów w TVN24 Biznes i Świat, 15.05.2014, <http://prasa.tvn.pl/informacje-prasowe/kraj-usychajacej-wisni-i-kryzys-egipski-weekendowe-premiery-dokumentow-w-tvn24-biznes-i-swiat,123013.html> [dostęp: 14.09.2016].; T. Nita, *Kraj usychającej wiśni*, 08.09.2015, <http://urbnews.pl/kraj-usychajacej-wisni/> [dostęp: 14.09.2016].; A. Gwiazda, *Kraj usychającej wiśni*, 06.12.2013, <http://archiwum.businessinsider.com.pl/swiat/kraj-usychajacej-wisni/r4z16> [dostęp: 14.09.2016].

- Hogg C., Japan set for divorce rate boom, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/6515193.stm> [dostęp: 08.03.2016.], C. Hogg, Divorce fears for Japan baby boomers, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/6495009.stm>, [dostęp: 14.09.2016].
- <http://biblioteka.sgh.waw.pl/pl/nobel/Strony/Gary-S.-Becker.aspx>, [dostęp: 14.09.2016],
- <http://lubimyczytac.pl/autor/288/gary-s-becker>,
- <http://mises.pl/blog/2014/05/20/gary-becker/>, [dostęp: 14.09.2016]
- <http://www.becker-posner-blog.com>, [dostęp: 14.09.2016].;
- <http://www.cytaty.info/> [dostęp: 14.09.2016].
- Japanese Civil Code (Act No. 89 of April 27, 1896),
- Japanese Family Register Act (Act No. 224 of December 22, 1947)
- Journal of Population and Social Security (Population), The Eleventh Japanese National Fertility Survey in 1997 Marriage and Fertility in Present-Day Japan, Takahashi S., Kaneko R., Sato R., Ikenoue M., Mita F., Sasai T., Iwasawa M., Shintani Y. (red.), National Institute of Population and Social Security Research, Vol.1 No.1., http://www.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2003_4/ps_0304_6.pdf, [dostęp: 14.09.2016].
- Koishi Y., *Pension division at the time of divorce: new systems in Japan*, Kyorin University, Japan, <http://www.law2.byu.edu/isfl/saltlakeconference/papers/isflpdfs/Koishi.pdf>, [dostęp: 14.09.2016].
- Kruczkowska M., *Rząd Japonii walczy o dzieciństwo. Zapłaci obywatelom za randki*, http://wyborcza.pl/1,76842,16161154,Rzad_Japonii_walczy_o_dzietnosc__Zaplaci_obywatelom.html, [dostęp: 14.09.2016].
- Kumagai F., *Late-Life Divorce in Japan Revisited: Effects of the Old-age Pension Division Scheme*, Kyorin University (Japan), <http://www.ios.sinica.edu.tw/dicgf/abstract/p-5-1.pdf>, [dostęp: 14.09.2016].
- M. Sokołowska, Teoria małżeństwa Beckera, <http://www.ekonpol.wne.uw.edu.pl/uploads/Dydaktyka/zajecia5-Sokolowska.ppt>, [dostęp: 14.09.2016];
- Metelska-Szaniawska K., Górny M., Lewkowicz J., V Cykl Seminariów Polskiego Stowarzyszenia Ekonomicznej Analizy Prawa. Sprawozdanie ze spotkań, nr 6–9 (luty–maj 2012), <http://docplayer.pl/13554890-V-cykl-seminariow-polskiego-stowarzyszenia-ekonomicznej-analizy-prawa-sprawozdanie-ze-spotkan-nr-6-9-luty-maj-2012.html>, s. 2, [dostęp: 14.09.2016].
- Nita T., *Kraj usychającej wiśni*, 08.09.2015, <http://urbnews.pl/kraj-usychajacej-wisni/> [dostęp: 14.09.2016].
- The Fourteenth Japanese National Fertility Survey in 2010. Marriage Process and Fertility of Japanese Married Couples Highlights of the Survey Results on Married Couples (October 2011)*, National Institute of Population and Social Security Research, [w:] http://www.ipss.go.jp/site-ad/index_english/nfs14/Nfs14_Couples_Eng.pdf, [dostęp: 14.09.2016].
- The Japanese Journal of Population, Marriage Process and Fertility of Japanese Married Couples Overview of the Results of the Thirteenth Japanese National Fertility Survey, Married Couples*, R. Kaneko, T. Sasai, S. Kamano, Iwasawa M., Mita F., Moriizumi R. (red.), Vol.6, No.1 (March 2008), http://www.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2008_4/03nfs13_married.pdf, [dostęp: 14.09.2016].
- www.econlib.org/library/Enc/bios/Becker.html, [dostęp: 14.09.2016].
- Zaluski Ł., A. Pachuta, Gary S. Becker. Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich, <http://students.mimuw.edu.pl/~ap277620/prezentacje/GBecker.pptx>, [dostęp: 14.09.2016].

BARBARA JELONEK

Zapis wywiadu z dr Elżbietą Watanabe przeprowadzonego przez Annę Lewkowską, Żona w Japonii to zawód a nie kura domowa, <http://bs.net.pl/wywiady/dr-elzbieta-watanabe-zona-w-japonii-zawod-nie-kura-domowa>, [dostęp: 14.09.2016].